

U radu se propituje uloga žena u zadarskome periodičnom tisku na talijanskom jeziku za vrijeme francuske i austrijske vladavine, od prvih vijesti u listu «Kraglski Dalmatin-II Regio Dalmata» na talijanskom i hrvatskom jeziku do priloga autorica iz drugih dijelova Austro-Ugarske Monarhije u novinama i časopisima početkom 20. stoljeća. Do četrdesetih godina 19. stoljeća nalazimo samo članke o ženama i “problemu žena,” a prva autorica, Ana Vidović, objavljuje istodobno na hrvatskome i talijanskom jeziku. Malo kasnije javlja se pjesnikinja Carolina Degiovanni-Luxardo, a tek od sredine osamdesetih godina u Zadru objavljuje više autorica i iz drugih krajeva. Prevladavaju kraći literarni i publicistički prilozima, najviše poezija i kratke priče, a na prijelazu stoljeća i duže pripovijetke i prijevodi u nastavcima. Autorice su slijedile suvremene stilove od romantizma do moderne i njihovi radovi se ne razlikuju mnogo od radova njihovih kolega. Stoga se s pravom može istaknuti problem njihove nevidljivosti i u književnoj historiografiji, koja je sve do pred kraj 20. stoljeća zaobilazila radove i djelatnost žena.

KLJUČNE RIJEČI: žene u tisku, periodika u Zadru, regionalizam, Dalmacija u 19. stoljeću, književnost na talijanskom jeziku, povijest hrvatske književnosti, povijest talijanske književnosti

ŽENE U ZADARSKOM TISKU NA TALIJANSKOM JEZIKU U 19. I PRVIM DESETLJEĆIMA 20. STOLJEĆA

Uvod

Cilj ovog rada je analizirati poimanje i ulogu žena i ženskosti u zadarskome talijanskom i dvojezičnom talijansko-hrvatskom tisku tijekom 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća. Propituju se okolnosti u kojima su živjele i radile te koliko su bile ograničene utvrđenim obrascima patrijarhalne kulture i minimalne školske izobrazbe. Istraživačka pitanja i hipoteze temelje se na pretpostavci da je dio ženskih radova izgubljen, marginaliziran i obezvrijeđen pa je potrebno sustavno prikupljanje, novo čitanje i analiza, a istraživačko polazište su izvori za povijest Zadra u vrijeme francuske i austrijske uprave, društvene i kulturne odrednice, zakoni, tradicija i religija koji su imali veliki utjecaj na život žena. Bitan je i položaj Zadra kao glavnog grada

pokrajine, struktura stanovništva, kolonijalni način života i ovisnost o udaljenim centrima moći. Navedene društvene kategorije i staleška pripadnost obitelji bile su presudne za položaj i ulogu žena, domicilnih i doseljenih, sve do pred kraj 19. stoljeća. Primarna građa su prilozi u periodici o ženama i tzv. „ženskom pitanju“ te radovi žena objavljeni u Zadru

Žene i prvi zadarski tisak

Početak tiskarske i knjižarske djelatnosti u Zadru vezan je za rad ureda austrijske vlasti, koja je periodično obnavljala ugovore za poslove tiskanja i distribucije službenih publikacija pa na prvi pogled izgleda suvišno i nepotrebno tražiti bilo kakvu ulogu žena u tom poslu. Ugovore su sklapali muškarci, vlasnici tiskara i knjižara i ujedno urednici, a žene su mogle sudjelovati samo u obiteljskim poslovima pod vodstvom i imenom muške „glave obitelji“ i za njegov račun. U najstarijem tisku žene se spominju u kontekstu raznih događaja, lokalnih vijesti i onih prenesenih iz stranih listova, u izvješćima, službenim dokumentima, ali i u vijestima s bojišta u prvome upravno-pravnom službenom listu «Kraglski Dalmatin - Il Regio Dalmata», što ga je od 12. srpnja 1806. do 01. travnja 1810. godine tiskao zadarski knjižar Antonio Luigi Battara na talijanskom jeziku s hrvatskim prijevodom. U njemu je Komisija za novačenje u Splitu, 1808. godine objavila riječi jedne majke, koja je, navodno, svome sinu pred njegovim pretpostavljenima, rekla da se junački bori za svoga cara ili da se ne vraća kući.¹ Tu je motiv snažne morlačke majke upotrijebljen u svrhu vojne promidžbe, a zna se da je novačenje u Dalmaciji često bilo otežano, pa i prisilno.² Lik majke stoji pred mladim vojnikom od kojega se očekuje junaštvo i žrtva, kako bi se izbjeglo moguće slabosti i kolebanja, a usporedba sa ženom općenito se smatra(la) uvredom za bilo kojeg muškarca. Još dvije žene sa zadarskog područja dobile su javne pohvale i nagrade za dobra djela. Jedna je na putu našla novac i predala ga vlastima, a druga je spasila ranjenoga francuskog vojnika i za to, kao prva žena u Pokrajini, dobila medalju za hrabrost i česticu državne

¹ “Ricordati che l'onore ti chiama; e se non puoi ritornare glorioso, non mostrarti mai più alla tua famiglia.” «Kraglski Dalmatin - Il Regio Dalmata», Zadar, 4 (1808), str. 27.

² Usp. GRGA NOVAK, *Prošlost Dalmacije*. Split, Marjan tisak, 2004., 2. sv., str. 68.

zemlje blizu svoga sela.³ Tada su žene rijetko mogle posjedovati nekretnine pa je ova gesta bila znak osobite počasti.

Žene nisu bile lišene ni mogućnosti sudjelovanja u kreativnijim poslovima vezanim za pismenost, izobrazbu, pisanu i tiskanu riječ, iako je bilo teško naći emancipacijske niše u Zadru, kao malome pokrajinskom administrativnom središtu u kojemu su prevladavala plaćena zanimanja vezana za državnu upravu, vojsku, crkvu i školstvo. Žene su se ponekad našle u iznimnoj situaciji u kojoj su mogle (ili morale) preuzeti i poneki isključivo „muški“ posao. Kada je Antonio Luigi Battara iznenada umro 1817. godine, njegova udovica Marina, rođena Anić (1770.-1859.), nastavila je voditi tvrtku pod njegovim imenom jer je austrijski Građanski zakonik dopuštao da žene, uz posebnu dozvolu, mogu samostalno obavljati poslove i voditi poduzeća. Ona je objavila sve zadarske publikacije iz toga doba jer je do 1823. godine njezina tiskara bila jedina u gradu, a vodila ju je do 1831. godine, kada je poslove predala dvojici sinova.⁴

Druga zadarska tiskarica Elena Demarchi (ako izuzmemo njezinu majku Anu Mariju, koja je po potrebi zamjenjivala muža) naslijedila je oca Giovanni-ja uz kojega je izučila zanat. Nakon njegove smrti 1838. godine, nazivu tiskare dodaje se prezime njezina muža, Rougier, a Elena je i poslije njegove smrti, 1854. godine, samostalno vodila tvrtku još 19 godina. Onda je tiskaru prodala Ivanu Woditzki, kojega je već 1877. godine, naslijedila udovica Adelaide i upravljala tvrtkom sve do 1891. godine. U spisima se još spominju tiskarica Emilija Maddalena Morović, koja nije uspijevala ozakoniti svoje poslove i Marija Tolja Artale, kći Spiridiona, koja će u 20. stoljeću preuzeti očevu tiskaru.⁵ Njihove tiskare bile su male obiteljske radionice i one su bile, ne samo vlasnice i radnice, nego i upraviteljice, nakladnice i knjižarice, a nema dokaza da nisu i uređivale neke publikacije koje su tiskale. Problem je u tome što se historiografija sve do kraja 20. stoljeća nije bavila njihovim radom pa su im imena ostala skrivena iza imena tvrtke, a spisi najvećim dijelom uništeni.

³ «Kragliski Dalmatin - Il Regio Dalmata», 5 (1809), 15.

⁴ Usp. MIRISA KATIĆ, *Marina Battara, prva zadarska tiskarica : 1770-1859*, u: «Vjesnik bibliotekara Hrvatske», 3-4 (2005), str. 159-184.

⁵ Usp. MIRISA KATIĆ, *Zadarske tiskarice - prilog istraživanju povijesti tiskarstva u Zadru*, «Kraljski Dalmatin» - 200 godina zadarskoga i hrvatskog novinarstva u europskom kontekstu, zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2006., str. 247.

Žena kao tema, motiv i inspiracija

Mada historiografija dugo vremena nije bilježila aktivnu ulogu žena⁶, motiv žene često je služio kao inspiracija muške kulturne i umjetničke aktivnosti. Ženski likovi u radovima istaknutih zadarskih kulturnih djelatnika s početka 19. stoljeća Ivana Kreljanovića Albinonija i Nikole Jakšića često se prikazuju u skladu s romantičarskim težnjama u kojima se domoljublje i junaštvo smatralo vrlinama i zadacima muškaraca, dok je nesebična i bezgranična ljubav bila zadatak i vrlina žena. Romantičari su hrvatski jezik smatrali jezikom puka, a talijanski medijem visoke kulture,⁷ jer on je bio i jezik službene komunikacije stranih državnih uprava u Dalmaciji, tj. *muški* - jezik austrijske vlasti, vojske, kulture i umjetnosti. Tako je hrvatski jezik, kao narodni, imao poziciju ženskoga, intimnog, privatnog i manje bitnog diskursa.

S druge strane, hrvatski (slavenski, ilirski) diskurs bio je u očima dalmatinskih pisaca nositelj dalmatinske povijesti i tradicije, a u njemu su žene imale klasičnu ulogu čuvarica tradicije i posebnoga dalmatinskog identiteta.⁸ U radovima zadarskih autora izražava se romantična težnja za boljim svijetom, a najčešći su motivi ljubavi, osvete, oskvrnute časti, ponosa, moralne izopačenosti i diskriminacije u kojima su likovi idealizirani građani i građanke, sluge i sluškinje, seljaci i seljanke, vojnici i drugi. U romanu Marka Kažotića *Milienco e Dobrilla* iz 1833. godine, podloga je romantična legenda o nesretnim ljubavnicima s kraja 17. stoljeća i njihovim zavađenim obiteljima u kojima su očevi imali potpunu vlast nad životima članova svoje obitelji pa su i žene žrtve muške bahatosti. Njegov povijesni roman *Il Bano Horvath* bavi se srednjovjekovnim borbama za hrvatsko-ugarsko prijestolje i sudbinom kraljice Elizabete Kotromanić, koja je imala samo kćeri. Nesretna kraljica povezana je sa Zadrom još od kada je dala izraditi skupocjenu škrinju za tijelo sv. Šime i uporno mu hodočastila u želji da rodi muško dijete. Ali želje joj se nisu ispunile, a sve njezine kćeri su umrle vrlo mlade. Usprkos tome ostavile su duboki trag u povijesti, legendama i književnim djelima, a Kažotićev roman je jedan od njih. *Il Berretto rosso* govori o su-

⁶ MIRJANA GROSS, „Nevidljive“ žene, «Erasmus, časopis za kulturu demokracije», 3, 1993., str. 56-64.

⁷ Usp. MATE ZORIĆ, *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*, Split, Književni krug, 1992., str. 351.

⁸ NIKOLA TOMMASEO, *Giudizj del Goldoni e del Foscari: intorno ai Dalmati*, «Strenna dalmata», 1846., str. 13-16.

rovim običajima iz života dalmatinskih seljaka koji ponižavaju djevojke osumnjičene za seksualne aktivnosti, koje su im bile strogo zabranjene.

Podlistak službenih novina «Gazzetta di Zara» objavljuje literarne radove, vijesti iz kulture i umjetnosti, prenosi članke iz drugih novina i časopisa, pjesme posvećene umjetnicima koji su nastupali u zadarskome Plemičkom kazalištu. Tako su zabilježeni uspješni nastupi talijanske glumice Amalije Ferrari 1843. godine⁹ i Marije Teodorović¹⁰ koja je 1846. godine nastupila u predstavi održanoj u korist Zadarskog sirotišta. U istom listu objavljeni su stihovi posvećeni Ceciliji Vitaliani, a profesor Pier Alessandro Paravia je napisao stihove posvećene grofici Teresi Albrizzi Marcello, u kojima slavi njezin umjetnički talent.¹¹

I u drugim periodicima objavljivali su se komentari umjetničkih nastupa, predstava, koncerata i zbivanja iz kulture u kojima su sudjelovale umjetnice iz raznih dijelova Habsburške Monarhije. Novine «Osservatore dalmato» hvale nastupe glumica i pjevačica Annette Feoli, Teresine Bullottich, Carlote Bianchi, Anne Quien i Olimpije Pavan.¹² Predstave na talijanskom jeziku održavale su se i u Novom kazalištu otvorenom 1865. godine u kojemu je talijanska glumica Amalia Ferrari nastupila s Giovaninom Gercoovich.¹³ Adela Putti, udana Strmić, pjevala je u starome Plemičkom kazalištu sve do njegova zatvaranja 1871. godine. Ona je, kao i klaviristica Carolina Strobl nastupala i u Zadarskome filharmonijskom društvu, koje je djelovalo od 1858. sve do 1943. godine. U njemu je klavirski odjel vodila učiteljica Ersilia Perini, a pjevački odjel Teresita Traversi. Njihovi nastupi su zabilježeni u brojnim osvrtima i prikazima u zadarskom tisku. Ti osvrti i kritike spadaju u rijetke komentare u kojima se pristup aktivnostima žena ne razlikuje mnogo od pristupa muškim izvođačima, a to znači da se pisalo o nastupu, izvedbi i dojmu, a manje o osobi, ako se izuzmu uobičajeni komplimenti “lijepome spolu.”

⁹ «Gazzetta di Zara», 12 (1843.), str. 44.

¹⁰ «Gazzetta di Zara», 15 (1846.), str. 26.

¹¹ «Gazzetta di Zara», 16 (1847.), str. 26.

¹² «Osservatore dalmato», (1865.), str. 3.

¹³ «Il Dalmata», 13 (1878.), str. 11.

Kada je, nakon 1848. godine bila dopuštena veća politička sloboda tiska i oživljavanje nacionalnih ideja u te aktivnosti su uključene i žene, ali mnogo više u hrvatskome, nego u tisku na talijanskom jeziku. Lujo Fichert je 1859. godine pokrenuo list «Rivista dalmata», s namjerom podizanja kulturne razine u Dalmaciji, ističući i problem uloge žena u građanskom društvu. U spjevu *La madre slava* prikazao je snažni lik morlačke žene i zbivanja na turskoj granici u surovome patrijarhalnom balkanskom okruženju. Sredinom 19. stoljeća zadarski časopisi i novine, «Gazzetta di Zara», «Zora dalmatinska» i «La Dalmazia», u skladu sa suvremenim trendovima, pokazuju veliko zanimanje za narodni život, običaje i narodne pjesme koje se skupljaju, objavljuju i prevode na talijanski.¹⁴ Preko njih se oživljavaju teme i motivi koji problematiziraju ulogu žene u društvu i odnose u obitelji, ali motivi iz narodnih pjesama doživljavaju se kao odjeci davnih događaja i vremena koje se nije uspoređivalo sa suvremenošću. U časopisu «La Voce dalmatica» (1860-1862) objavljivali su se prilozi i o svakodnevnim poslovima, reklamirali razni priručnici za majke, knjige za djecu, savjeti, upute i slično.

Prve pjesnikinje

Četrdesetih godina u Zadru su svoje radove objavile prve autorice od kojih je Ana Vidović (1800.-1879.) najznačajnija osoba u ženskome književnom stvaralaštvu 19. stoljeća u Dalmaciji¹⁵. Ona je bila i prva pjesnikinja novije hrvatske književnosti koja je objavljivala na hrvatskome i talijanskom jeziku¹⁶ pa je u hrvatskoj književnoj historiografiji izazvala nedoumice o svome podrijetlu. Većina autora tvrdi da je Talijanka, jer je u svojoj autobiografiji neizravno sugerirala talijansko podrijetlo obitelji svoga oca,¹⁷ no

¹⁴ O tome više: VALTER TOMAS, «Gazzetta di Zara» u *preporodnom ozračju*, Split, Književni krug, 1999.; ID., *Hrvatska književna baština u zadarskom tjedniku «La Dalmazia», (1845.-1847.)*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2011.

¹⁵ Rođena je u Šibeniku, od majke Hrvatice i oca francuskog časnika, iz obitelji Vusio (vjerojatno Vužić, podrijetlom s otoka Brača). Usp. ANDRE JUTRONIĆ, *Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču*, «Zbornik za narodni život i običaje», 34(1950), str. 224.

¹⁶ ZVJEZDANA RADOS, *Poezija Ane Vidović u Zori dalmatinskoj*, «Zadarska smotra», 3-4 (1995.), str. 365.

¹⁷ Usp. MATE ZORIĆ, *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*. Split, Književni krug, 1992., 498-500.; MIRKO TOMASOVIĆ, *Ana Vidović: književni profil*, «Nova croatica», 3, 2009., str. 3.

vjerojatnije je da je u pitanju njezino shvaćanje o zajedničkom podrijetlu jadranske kulture, kojoj je pripadala, pa je stoga i pisala na oba jezika. U njezinome poetskom oblikovanju važnu ulogu je odigrao muž, talijanski pisac i prevoditelj, Marko Antun Vidović, koji ju je snažno podržavao, a kasnije i Nikola Tommaseo, koji je zabilježio prvi susret s Vidovićima. Pohvalio je njezin način pjevanja vlastitih pjesama uz zvuke glazbala¹⁸ i zaključio da ona, kao žena, nije imala školske sprema pa prema tome nije mogla doseći snažniji umjetnički izraz, jer je bila bez temelja iz klasične kulture, ali je bila «nadarena pjesničkim osjećajem i živom maštom».¹⁹ Zorić je u pravu kada tvrdi da ona nije mogla pohađati studije i vjerojatno je u rodnom Šibeniku, u nekome ženskom samostanu, kao i druge mlade plemkinje, naučila čitati i pisati (po svemu sudeći, samo talijanski) te izradu ženskih ručnih radova.²⁰ Prva njezina dvojezična epska poema na hrvatskome i talijanskom jeziku, *Anka i Stanko*,²¹ objavljena u Zadru, izazvala je u hrvatskim preporodnim krugovima snažnu podršku i odobravanje. Nakon toga počela je objavljivati u zadarskim časopisima i novinama na hrvatskome i talijanskom jeziku,²² a tiskala je i zbirke *Pjesme Ane Vidoviceve*, *Mestizie e distrazioni*, spjev *Romolo ossia La fondazione di Roma* i *Bezmišljenja u ljubavi*²³ kojega je posvetila grofici Sofiji Drašković. U njemu koristi urbane motive ljubavnih iskušenja u okružju plemićkih druženja, proslava i salonskih dijaloga, uočavajući razliku između muških hirova i zabave na račun djevojaka, jer njima je puno više bilo dopušteno, dok je djevojačka vjernost uvijek bila pod sumnjom. Viteške zgode i istočnjačka egzotika bile su česte književne

¹⁸ Spominju se njezini nastupi u društvu, vjerojatno u privatnim prostorima i salonima, gdje je svirala i pjevala svoje stihove, ali nema podataka o tome tko ih je skladao. Ako pretpostavimo da je sama improvizirala, to govori o njoj i kao glazbenici.

¹⁹ MATE ZORIĆ, *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*. Split, Književni krug, 1992., 498-500.

²⁰ IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* sv. 1-3. Split, Benediktinski priorat Tkon, 1964., 2. sv., str. 262.

²¹ ANA VIDOVIĆ, *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita pjesanaz Ane Vidovichia iz Sibenika / Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato poemetto di Anna Vidovich da Sebenico*, U Zadru, Iz Utjesctenize Demar., 1841.

²² «Gazzetta di Zara», «Zora dalmatinska», «Glasnik dalmatinski», «Osservatore dalmato» i drugi.

²³ ANA VIDOVIĆ, *Bezmišljenja u ljubavi - Le scosigliatezze*. Zadar, 1851. (bezmišljenja, tj. nepromišljenosti).

teme i tom razdoblju, ali nakon zvjezdane slave hrvatskih stihova, oni na talijanskome svrstali su je u red epigona pa je ubrzo pala u zaborav. Tek novija istraživanja bacaju drugačije svjetlo na njezin opus.²⁴

Početak 1847. godine u tiskari Elene Demarchi i njezina poduzetnog muža izlazi novogodišnji zbornik *Strenna dalmata* s radovima istaknutih zadarskih autora. Među njima se našla i Carolina Degiovanni-Luxardo kao jedina autorica,²⁵ koja je u romantičnoj poemi *Maometto ed Irene*a prikazala legendu o ljubavi kršćanke Irene i turskog sultana Mehmeda II, osvajača Carigrada. Priča o Ireni i Mehmedu bila je i podloga tragedije Samuela Johnsona, koja je 1749. godine tiskana u Londonu i izvodila se u kazalištu, a spominje se i u drugim povijesnim i književnim izvorima. Govori o ljubavnicima koji se najprije zaklinju na vječnu ljubav, a onda mladić, pod pritiskom okoline, odluči napustiti djevojku i, da bi svojim podanicima pokazao odlučnost, na kraju je sam ubije. Poema je pisana u skladnim stihovima, pojednostavljenog zapleta, koji neizbježno vodi tragičnom kraju i pjesnikinja ne daje mogućnosti neumitnoj sudbini djevojke oko koje su se splele političke igre, dvorske intrige, muška ambicija, bešćutnost i nevjera. Nasuprot tome, u spjevu *Bezmišljenja* Ana Vidović s lakoćom otvara nove vidike, uspostavlja za to vrijeme nezamislive međureligijske i međunacionalne odnose, miješajući tradicionalne i usvojene prakse, unoseći novosti u sadržajni imaginarij, a takvi diplomatski, politički, međuvjerski i bračni dogovori te brakovi pripadnika raznih naroda i vjera novost su u našoj književnosti.²⁶

Suradnice u časopisima

Dvomjesečnik «Scintille»²⁷ je za zadarski talijanski diskurs, osobito za žene, imao značenje slično onome što ga je «Zora dalmatinska» imala za hrvatski, jer je u njemu urednik Simeone Ferrari-Cupilli okupio brojne ugledne suradnike iz drugih krajeva, a među njima i veliki broj suradnica. Činjenica da se to književno-umjetničko i znanstveno glasilo od početka ozbiljno obraćalo

²⁴ MIRKO TOMASOVIĆ, *Ana Vidović: književni profil*, «Nova croatica», 3, 2009., str. 3.

²⁵ IDA VON DÜRINGSFELD, *Aus Dalmatien*, Prag, Bellmann, 1857., str. 243. Ona je 1852. godine bila u Zadru gdje je čula da je ova pjesnikinja puno objavljivala u časopisima na talijanskom jeziku.

²⁶ , MIRKO TOMASOVIĆ, *Ana Vidović: književni profil*, «Nova croatica», 3, 2009., str. 27.

²⁷ «Scintille: periodico di lettere, scienze ed arti» (1886-1891).

ženama i objavljivalo njihova djela govori o tome da su one bile i ozbiljni recipijenti, korisnice i pretplatnice na koje se moglo računati. U prvom broju tiskan je članak *La Quaresima delle signore* u kojemu autorica (ili autor), pod pseudonimom Donna Juanita, govori o tradicionalnom značenju Korizme za žene, opominjući ih da nakon raskalašenih poklada i maškara, kada se momci i djevojke igraju i zbližavaju, dolazi vrijeme ozbiljnosti, pa djevojke moraju biti oprezne i ne smiju se opustiti, jer njihovo ponašanje se prati i pažljivo kontrolira. Kada se skinu maske život se pokazuje u pravom svjetlu, planiraju se veze, zaruke, vjenčanja i dolazi vrijeme prave ljubavi koja predstavlja smisao života žene.²⁸

Takvi stavovi imaju temelj u klasičnim filozofskim teorijama koje su obilježile cijelo 19., pa i 20. stoljeće. Iako se nisu posebno bavile problemom žena, one su utjecale na odnos društva prema njima, a pojedini filozofi, kao Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant, G. W. Fridrich Hegel, Arthur Schopenhauer i Friedrich Nietzsche tumačili su ulogu i položaj žena nepovoljno ili čak uvredljivo. Ženska priroda smatrala se konstantom koja oblikuje ženske osobine, sposobnosti i mogućnosti pa je kao takva bila glavno polazište na kojemu su se zasnivala filozofska tumačenja položaja žena. Jedan od najutjecajnijih, Auguste Comte je, proučavajući odnose između pojedinca, obitelji i društva, zaključio da obitelj počiva na jednakosti među braćom, poštovanju između roditelja i djece i autoritetu i poslušnosti između muškarca i žene. Pozivajući se na subordinaciju žena muškarcima, u skladu s pravilima „pozitivne filozofije“, načela braka i obitelji temelji na egzaktnom znanju o ljudskoj prirodi. Prema Comteu, svaki spol ima svoju funkciju i „prirodu“ ulogu povezanu s prirodnom ekonomijom obitelji, a subordinacija žena muškarcima i mlađih starijima održava obitelj na okupu.²⁹ Slijedom takvih društveno poželjnih stavova najveći broj priloga autorica su ljubavne i domoljubne pjesme, koje najčešće nisu potpisivale punim imenom i prezime-
nom.³⁰ Često korištenje pseudonima moglo bi značiti da su autorice bile Zadrance, koje su željele ostati anonimne kako bi se zaštitile od neugodnih

²⁸ «Scintille», I (1886.), 9, str. 2.

²⁹ Usp. MIRJANA ADAMOVIĆ, *Žene i društvena moć*, Zagreb, Plejada, 2011., str. 22.

³⁰ Npr. pjesme *Primo guadagno* i *Rassegnata* potpisala je nepoznata Maria. «Scintille», I (1886), II, str. 2-3.

komentara što su pratili većinu ženskih izlazaka u javnost, osobito kada je u pitanju nešto tako intimno kao što je ljubavna poezija. Drugi razlog bi mogao biti i slučaj Ane Vidović, koja je, smještena u međuprostoru hrvatskoga, dalmatinskog i talijanskog diskursa, brzo zaboravljena, jer se nije odricala nijednoga, već je sve dobrohotno nastojala prihvatiti.

«Scintille» već u prvim brojevima objavljuje pjesme Elde Gianelli,³¹ popularne pjesnikinje iz Trsta, koja u sonetima *Tristia*³² i *Vanitas*,³³ kao i u pjesmi *Intima*,³⁴ iskazuje svoje unutarne strepnje. Njezini domoljubni i misaoni motivi impresionirali su Giuseppea Sabalicha, koji u članku *Elda Gianelli*³⁵ piše o zreloj poeziji učene pjesnikinje što ga je potakla na razmišljanje o njezinoj mjestu u talijanskoj ženskoj lirici, uspoređujući je s drugim suvremenim autoricama, kao što su Catterina Croatto-Caprin, Elisa Tagliapietra-Cambon, Carolina Luzzato, Adele Butti i Erminia Fuà-Fusinato. On piše o suptilnoj osjećajnosti koju prati san i nelagoda, o izgubljenosti između sna i jave, tihoj boli i melankoliji. Ona je prava pjesnikinja koja intenzivno proučava životne situacije i suprotstavljene osjećaje, a uvijek je prisutno i njezino rodoljublje. Na kraju zaključuje da se dobro snalazi u prikrivanju i otkrivanju poetskog doživljaja, što je svojstveno *ženskom pogledu na svijet i život*.³⁶

U rubrici *Note d'arte* Sabalich pohvalno piše o zadarskim nastupima flautistice Marije Bianchini, «la bionda artista veneta»,³⁷ kao i o zadarskoj slikarici Antonietti Bogdanović.³⁸ On je bio jedan od onih autora koji su smatrali da je pravo mjesto svake žene dom i obitelj i da je lijepo što se u mladosti bave kulturom i umjetnošću, ali nakon udaje to više nije primjereno. Ako njegove stavove usporedimo s onima što ih je izrazio Tadeo Bulgarini još 1838. godine u *Racconto. Qual' è la migliore*,³⁹ to je bio korak natrag u shva-

³¹ Elda Gianelli, (1856.-1921.).

³² «Scintille», 1 (1886.), 5, str. 2.

³³ «Scintille», 1 (1886.), 7, str. 1.

³⁴ «Scintille», 1 (1886.), 6, str. 2.

³⁵ «Scintille», 1 (1886.), 7, str. 1-2.

³⁶ «Scintille», 1 (1886.), 7, str. 2.

³⁷ «Scintille», 2 (1887), 22, str. 2.

³⁸ *Una artista zaratina*, «Scintille», 2 (1887), 5, str. 2.

³⁹ «Gazzetta di Zara», 8 (1838), 26.

ćanju položaja žena, jer Bulgarini je pitanje: koja je bolja, „donna brillante“, tj. obrazovana, utjecajna, poznata i cijenjena u društvu ili „donna confortabile“, skromna supruga koja se podredila mužu, djeci i obitelji, ostavio otvorenim, pozivajući čitatelje na razmišljanje. Položaj žena u 19. stoljeću postupno se udaljavao od njihove uloge u 18., kada su plemkinje mogle biti članice kulturno-umjetničkih društava i akademija, u kojima su se okupljali ugledni građani, raspravljali o umjetnosti i čitali svoje literarne uratke.⁴⁰ Razlog je slabljenje utjecaja plemićke klase u 19. stoljeću i nestanak staleških privilegija, koje su imale i njihove žene.

U «Scintille» je talijanska novinarka i feministkinja Adele Butti napisala prikaz nove zbirke pjesama, pod naslovom *Fiori*, Venecijanke Anne Mander Cecchetti,⁴¹ držeći da je poznata i zadarskim čitateljima. Piše da njezini stihovi izviru prirodno i živo jer je pjesnikinja duhom uvijek otvorena prirodi, jednako kada govori o gradu ili o selu svoga zelenog Friulija, a njezine pjesme izašle su u svibnju kao i svježe proljetno cvijeće, koje veseli maštu i srce. Za primjer je izabrala pjesmu *Ciclamino*, o divljem cvijetu koji ljupko miriše pored puta, što je dovoljno da čitatelj procijeni kako pjesnikinja ne vidi prirodu samo okom umjetnika, nego i u svakom stvorenju svemira nalazi osmijeh, suze i treptaj svojstven čovjeku. Tako njezini cvjetovi imaju svoj pogled, uzdah, ljudske pokrete kao i ljudsku sudbinu. Ističe da je gđa Cecchetti jedna od rijetkih umjetnika koje nije zahvatila *guba tzv. verizma* jer je živjela u nezagađenom ambijentu svoga umjetničkog svijeta pa zato njezini stihovi krijepe dušu utjehom i vjerom, a ona je prava kći vesele talijanske zemlje obdarena nepobjedivom živošću. Njezina bol ponekad donese suzu na oko, ali ne ostavlja u mraku pustinje, na kraju je osvijetli blagoslov poljskog cvijeta jer ništa nije vječno, a nakon suza opet svane vedro nebo. Predlaže čitateljima da prihvate nježnu pjesnikinju i obraća se mladima, koji ponekad ismijavaju darove muza, poručujući im da, ako žele potaknuti i zainteresirati čitatelja, ostanu vjerni glasovima prirode, jer to je ono što čini originalnost i najveću vrijednost jednog pisca.

⁴⁰ *Accademia dei Ruvviviati* osnovana je u Zadru 1752. godine. U njoj je, između ostalih, sudjelovala i pjesnikinja Alba Danielli, koja je nastupala pod pseudonimom Fiorita.

⁴¹ «Scintille», I (1886), II str. 1-2.

U Zadru je objavljivala i Vinka Šperac, pod pseudonimom Bruno Sperani⁴² i to veći broj raznih priloga u «Scintille»,⁴³ a u «La Rivista dalmatica», časopisu koji je imao visoke kriterije i ugledne suradnike, objavila je više djela.⁴⁴ U siječnju 1889. u »Scintille» se javila i njezina dvadesetčetverogodišnja kći Giuseppina Levi, pod imenom Ginevra Speraz iz Mantove, s člankom *Musica (Impressioni)*.⁴⁵ Osim u navedenim periodicima žene su i u euharistijskom listiću namijenjenom djeci, «Amico dei pargoli», objavljivale kratke priče, pjesme i crtice, a potpisivale su se imenom ili pseudonimom, kao Agnese i Alba Docilia iz Rima,⁴⁶ a imenom i prezimenom samo Maria Marchisio i Elisa Pavissich iz Trsta, koje su pisale o svojim iskustvima u vjerskom radu s djecom.⁴⁷

Utjecaj talijanske književnosti i publicistike

Kada je Vinka Šperac umrla, krajem 1923. godine u Milanu, to je zabilježio Giuseppe Praga u «La Rivista dalmatica», ističući da je ona u tom časopisu objavljivala od njegova prvog broja 1899. godine. Opisao je njezin život i rad prikazujući je kao uspješnu i popularnu talijansku književnicu i poduzetnu novinarku koja je, polazeći od romantičarskih uzora, izgradila osobni stil izražavajući sklonost prema realizmu, jednostavnosti i ironiji. Kako je i u Italiji u to vrijeme žena u novinarstvu bila rijetkost, on je smatrao da je to

⁴² Talijanska književnica rođena u Solinu 1843. godine, živjela je u Piranu i kasnije u Italiji, gdje je od početka sedamdesetih godina radila kao novinarka. Kao emancipirana feministkinja pridružila se pokretu sufražetkinja, boraca za žensko pravo glasa, tražeći žensko pravo na izobrazbu, jednaku plaću za muškarce i žene i ukidanje spolne diskriminacije. Objavila je brojne članke, prikaze, novele i dvadesetak romana, od kojih je najpoznatiji *Numeri e sogni*, a najčešće teme u njezinim djelima su društvena nepravda, predrasude i diskriminacija.

⁴³ Od 1888. godine: pripovijetke *L'Avvocato Malpieri*, *In famiglia* i *Morto*, književne prikaze *Carlo Dossi e i suoi sogni*, članak *Il Concorso per la facciata del Duomo di Milano*.

⁴⁴ Šperac je od 1899. do 1900. godine objavila novele *Quelli che pagano*, *Un padre* i pripovijetku u šest nastavaka *Macchia d'oro*.

⁴⁵ «Scintille», 3 (1889), 13-14, str. 2-3. Giuseppina Levi, udana Pilo, rođena je 1865. godine u Mantovi, umrla 1936. u Buenos Airesu, Argentina. Bila je profesorica, prevoditeljica i književnica za djecu. Usp. IVAN GRUBIŠIĆ, «Tusculum», 2 (2009), str. 122; *Italian women writers*, <http://www.lib.uchicago.edu/efts/IWW/Portraits/HTML/A0776.html> (30. 08. 2012).

⁴⁶ «Amico dei pargoli», 1 (1911), 1, str. 3.

⁴⁷ «Amico dei pargoli», 1 (1911), 7, str. 2; 2 (1912), 5, str. 3.

razlog zbog kojega je uzela muški pseudonim. Istaknuo je da je surađivala u brojnim talijanskim listovima pišući o socijalnim i političkim problemima društva što je povećalo popularnost njezinih književnih djela.⁴⁸ Sve što je objavila u Zadru u ovoj prestižnoj reviji moglo se odraziti na stavove zadarskih čitatelja i čitateljica, ali nema tragova o njezinu utjecaju na samosvijest i aktivnosti zadarskih žena. Zapaža se samo da se uloga žena i tzv. „žensko pitanje“ u društvu tretiraju prema potrebama zajednice, jer je protalijanska zajednica u Dalmaciji podržavala talijanske književnice, pa i feministkinje i sufražetkinje, koje inače nisu imale širu podršku, a prohrvatska im zamjerala nedostatak nacionalne svijesti, koristeći pri tome uvredljive izraze na račun njihova spola.⁴⁹

Zadranke su u svome gradu mogle pratiti neka od najnovijih izdanja iz europskih metropola jer su se u knjižarama mogle nabaviti revije poput «Vita femminile» koja je dvadesetih godina izlazila u Rimu. Autor prikaza piše da je ona odgovarala zahtjevima, težnjama, potrebama, željama i građanskom ukusu suvremenih žena i da u njoj nije bilo ničega što bi moglo sablazniti čak i one najstarije. Reviju prikazuje kao publikaciju u kojoj se može naći sve što bi trebalo zanimati «pametnu ženu i čednu majku»,⁵⁰ sugerirajući im tako društveno poželjno ponašanje i uzore, a urednicu Ester Lombardo predstavlja kao jednu od najboljih talijanskih novinarki. U njoj su pisale i Grazia Deledda, Annie Vivanti, Ada Negri i Matilde Serrao, a članci o socijalnim pitanjima, književnosti, umjetnosti, modi, kuharstvu, urbanizmu i savjeti o ljepoti držali su se odgovarajućim i dostatnim za ženske potrebe i ukus. U Zadru se čitao i ženski časopis «Vittoria Colonna» koji je izlazio u Napulju, u kojemu su također pisale poznate autorice, a predstavljao se kao list o kulturi i umjetnosti, primjeren ženama svih klasa i uzrasta.⁵¹ Ženama su se preporučivale najnovije knjige stranih autorica u izvorniku na talijan-

⁴⁸ GIUSEPPE PRAGA, *Beatrice Speraz*, «La Rivista dalmatica», 7 (1924), 2, str. 65-67.

⁴⁹ Don Frane Bulić je ostavio nekoliko uvredljivih bilješki, aludirajući na njezinu talijanštinu i zanemarivanje hrvatskog podrijetla. Usp. MILAN IVANIŠEVIĆ, *Spisateljica Vica Šperac o Splitu i Solinu*, «Baština» 35, 2009., str. 325-326.

⁵⁰ «La Rivista dalmatica», 7 (1924), 2, str. 69.

⁵¹ «La Rivista dalmatica» 3 (1902), 1.

skom, njemačkom, engleskom i francuskom jeziku,⁵² a izbor i preporuke su obavljali (muški) urednici i suradnici.

Zaključak

Ozbiljnija tiskarska djelatnost u Zadru počinje s dolaskom austrijske vlasti ili preciznije, osnivanjem tiskare Antonija Luigija Battare, koja je bila jedna od najvažnijih zadarskih tiskarskih i knjižarskih tvrtki u 19. stoljeću. Uz nju je vezana i djelatnost prve žene koja je sudjelovala u proizvodnji i distribuciji zadarske pisane riječi, Marine Battare. Ipak, sve do sredine 19. stoljeća uloga žena u tisku je pasivna ili ograničena na obrtničku proizvodnju, a u literaturi žena je više simbol, inspiracija ili motiv, nego stvarno ljudsko biće. U novinama i časopisima se piše o temama koje bi trebale zanimati žene, savjetuje ih se, upućuje, veliča, laska, udvara ili hvali njihove javne nastupe.

Pojava prve dvojezične pjesnikinje, Ane Vidović, izazvala je oduševljenje u hrvatskim preporodnim krugovima, ali i talijanskima, kao i poezija, danas zaboravljene pjesnikinje Caroline Degiovanni-Luxardo. Sudjelovanje žena u zadarskoj publicistici na talijanskom jeziku vezano je u početku za društveno-političke i nacionalne, pokrete koji su, kao i u drugim dijelovima Europe, pozivali žene koristeći njihov utjecaj i sposobnosti. Pred kraj 19. stoljeća pojavljuju se časopisi na talijanskom jeziku u kojima objavljuju autorice iz Italije, a među njima su bila i neka poznata imena talijanske književnosti kao što su pjesnikinja Elda Gianelli, književnica hrvatskog podrijetla Vinka Šperac i njezina kći Giueppina Levi. Književna historiografija i kritika nije se ozbiljnije bavila njihovim djelima, a suvremenici su napisali nekoliko prikaza, najčešće povodom nekog događaja ili smrti, pa su tim važnije radnje koje se odnedavno poduzimaju s ciljem oživljavanja sjećanja na zaboravljene umjetnice, književnice, publicistkinje i druge žene koje su svojim radom zaslužile da ih se ne zaboravi.

⁵² «La Voce dalmatica» 12 (1860), str. 237-238.

BIBLIOGRAFIJA

- «Amico dei pargoli», (1911-1918)
 «Gazzetta di Zara», (1832-1849)
 «Glasnik dalmatinski - Osservatore dalmato »
 (1849-1866)
 «Kragliski Dalmatin - Il Regio Dalmata» (1806-1810).
 «*La Rivista dalmatica*» (1899-1924)
 «Scintille» (1886-1891)
 «Strenna Dalmata», Zadar, Demarchi - Rougier, 1847
 «La Voce dalmatica» (1860-1862)
- MIRJANA ADAMOVIĆ, *Žene i društvena moć*, Zagreb, Plejada, 2011.
- NEDJELJKA BALIĆ-NIŽIĆ, *Hrvatice u biografskom rječniku „Donne illustri“ Itale Bogdanović (1874.-1945.)*, u: «Croatica et slavica ladertina», 2005., str. 251-266.
- NEDJELJKA BALIĆ-NIŽIĆ, *Talijanski pisci u Zadru pred Prvi svjetski rat: (1900.-1915.)*. Rijeka, Edit, 1998.
- IDA VON DÜRINGSFELD, *Aus Dalmatien*, Prag: Bellmann, 1857.
- NADIA MARIA FILIPPINI (ur.), *Donne sulla scena pubblica: società e politica e politica in Veneto tra Sette e Ottocento*, Milan, Franco Angeli, 2006.
- MIRJANA GROSS, *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb, Sveučilište, Centar za povijesne znanosti, Institut za hrvatsku povijest, 1976.
- MIRJANA GROSS, „*Nevidljive*“ žene, «Erasmus, časopis za kulturu demokracije», vol. 3, 1993., str. 56-64.
- IVAN GRUBIŠIĆ, *Solinski Šperci*, «Tusculum», 2, 2009., str. III-144.
- MILAN IVANIŠEVIĆ, *Spisateljica Vica Šperac o Splitu i Solinu*, «Baština» 35, 2009., str. 323-334.
- ANDRIJA JUTRONIĆ, *Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču*, «Zbornik za narodni život i običaje», 34, 1950., 224.
- MIRISA KATIĆ, *Marina Battara, prva zadarska tiskarica: 1770-1859*, u: »Vjesnik bibliotekara Hrvatske«, 3-4 (2005), 159-184.
- MIRISA KATIĆ, *Zadarske tiskarice - prilog istraživanju povijesti tiskarstva u Zadru*, u: Kraljski Dalmatin - 200 godina zadarskoga i hrvatskog novinarstva u europskom kontekstu, zbornik radova, Zadar, Sveučilište, 2006., 247-254.
- «*Kraljski Dalmatin / Il Regio Dalmata*» 1806-1810, vol. 1-5, Zagreb, Erasmus naklada, 2006.
- GRGA NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Split, Marjan tisak, 2004.
- IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* sv. 1-3. Split, Benediktinski priorat Tkon, 1963.-1965.
- ŠIME PERIČIĆ, *Povijest Dalmacije od 1797.-1860.*, Zadar, Matica hrvatska, 2006.
- ZVJEZDANA RADOS, *Poezija Ane Vidović u «Zori dalmatinskoj»*, u: «Zadarska smotra», 44, 1995., 3-4.
- GIUSEPPE SABALICH, *Cronistoria aneddotica del Teatro nobile di Zara (1781-1881)*, Zadar, Angelo Nani, 1922.
- VALTER TOMAS, «*Gazzetta di Zara*» u *preporodnom ozračju*, Split, Književni krug, 1999.
- VALTER TOMAS, *Hrvatski književna baština u zadarskom tjedniku «La Dalmazia»*, (1845.-1847.), Zadar, Sveučilište, 2011.
- MIRKO TOMASOVIĆ, *Ana Vidović: književni profil*, «Nova croatica», 3, 2009., 3.
- ANA, VIDOVIĆ, *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita pjesanaz Ane Vidovichia iz Sibenika / Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato poemetto di Anna Vidovich da Sebenico*, U Zadru, Iz Utjesctenize Demar., 1841.
- Zadar. Geografija-ekonomija-saobraćaj-povijest-kultura*. Zagreb, Matica hrvatska, 1964.
- Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, Narodni list, Filozofski fakultet, 1987.
- Zadar za austrijske uprave*, Zadar, Matica hrvatska, 2011.

MATE ZORIĆ, *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*, Split, Književni krug, 1992.

<http://www.lib.uchicago.edu/efts/IWW/Portraits/HTML/A0776.html> (30. 08. 2012.)

http://www.bibliotecasalaborsa.it/content/reference/find_reference.php?ID=1238 (10.07. 2014.)

<http://www.bibliotecateresiana.it/content/view/31/73/> (10. 07. 2014.)

[http://www.archiviapsychologica.org//index.php?id=1686&no_cache=1&sword_list\[\]=pilo](http://www.archiviapsychologica.org//index.php?id=1686&no_cache=1&sword_list[]=pilo) (10. 07. 2014.)